Clemens Poole: O obnovené zemi: Lokalizovat ukrajinský osud

Překlad: Marta Darom

Kurátorská esej k výstavě.

Nechť dlouhá. Cesta. Vede. Ke. Hvězdám v. Nebesích
9/2–16/4/2023, PLATO

Budoucnost za války

Náš tým byl poprvé osloven v září 2022 s nabídkou kurátorovat výstavu současného ukrajinského umění v galerii PLATO Ostrava. Nabídka nás zarazila. Poté, co 24. února 2022 začala rozsáhlá ruská invaze na Ukrajině, se kurátorské projekty spojené s Ukrajinou musely vypořádat s dvojím úkolem: řešit neustálý vývoj pokračujícího násilí páchaného neokoloniálním agresorem mimo území svého státu a zároveň obhajovat důležitost uměleckých, kurátorských a kulturních aktivit během tragédie tak obrovského rozsahu. Výstavní témata, která jsou stálicemi současného diskurzu a která pro kurátorskou praxi představovala jedny z nejcennějších referenčních bodů, se tváří v tvář ostřelování, mučení, masovým deportacím a nesčetným dalším válečným zločinům, jichž se na Ukrajině denně dopouští ruský stát, rychle stala nepodstatnými.

Jak si představit výstavu, která se má konat za půl roku, když plánovat vlastní život je ve stejném časovém horizontu nemožné? Jak řešit teoretické potřeby projektu, o technických potřebách ani nemluvě, navrženého pro bod v čase, který je zastřen nepředvídatelností přítomnosti? V jednom obzvlášť výstižném rozhovoru na téma řešení budoucnosti v kontextu výstavy jedna ukrajinská spisovatelka stroze odpověděla: „Budoucnost? To je blbost. Právě teď žádná budoucnost neexistuje.“ Mnoho dalších lidí tento názor opakovalo a dosud je těžké s ním nesouhlasit. Dokud na Ukrajinu dopadají ruské rakety, je budoucnost temná. Navzdory tomuto chmurnému faktu by odpověď neměla být chápána jako příliš pesimistická. Ačkoli se navenek zdá, že signalizuje určitý

nihilismus (v takovém případě by mohla být podrobněji formulována jako „*není žádná naděje* na budoucnost“), její pocity – a pocity mnoha Ukrajinců – by mohly být přesněji chápány jako otázka předvídání (budoucnost existuje, ale *tuto* budoucnost *nelze vidět*). Právě kolektivní vědomí, že Ukrajina rozhodně budoucnost má, tedy vědomí osudu, kotví tuto výstavu.

Ukrajinci i nadále žijí, prosperují a vzdorují, přestože se je a jejich budoucnost Rusko otevřeně snaží vymazat. Uznáváme, že zoufalství nelze z myslí lidí postižených válkou zcela vymýtit, ale bylo by velkou chybou předpokládat, že zoufalství ukrajinského lidu je dominantním rysem této války. Naopak se zdá, že převládá naděje, tedy opak zoufalství. V tomto smyslu, zatímco válka činí budoucnost těch, které postihuje, neuchopitelnou, houževnatost ukrajinské naděje vypovídá o vizi, které nelze uniknout. Navíc víme, že doba velké nejistoty vyžaduje vizi pro přežití a přežití je podstatou každé budoucnosti. Ačkoli osud je na této výstavě představován mnoha způsoby, je především vizionářský. Tato umělecká díla k nám promlouvají právě proto, že nejsou svázána omezeními oné nedohledné budoucnosti – nebo této neklidné přítomnosti.

Osud během války

Je důležité uvědomit si, že osud není vždy příznivý a představa, že národ existuje mimo čas, nemůže být neuvědomělým gestem. Jak ví každý, kdo si nastudoval ideologické základy ruského koloniálního násilí, osudovost je v diskurzu Ruska o Ukrajině přítomna již dlouho. Od zakladatelských mýtů, které si přivlastňují dějiny Kyjevské Rusi, až po etnicko-esencialistickou iluzi bratrských národů byly ruské zločiny založeny na využívání osudové politické vůle k moci, v níž je Ukrajina jak posvátným srdcem země, tak cizinou, a to až do bodu jejího úplného odlidštění. Jakákoli diskuse o osudu za války musí důrazně odmítat koloniální degradaci této myšlenky na zjevný osud, ono zvrácené ospravedlnění krutostí a imperialistických aspirací.

Rusko tyto rétorické fráze nepoužívá náhodou. Jak tvrdí Timothy Snyder, fašistický vývoj ruského státu a jeho kleptokratického tyrana Vladimira Putina je přímým vyjádřením politické trajektorie, která je hluboce ovlivněna temporálními prvky, které jsou čerpány ze stejného prekognitivního fondu, z něhož čerpáme koncept osudu pro naši výstavu. Snyderova *politika nevyhnutelnosti* (projevující se jako socialismus předbrežněvovského

Sovětského svazu) i *politika věčnosti* (projevující se jako ahistorické přijetí fašismu během Putinova druhého funkčního období)[1] hledají řešení problematiky času a budoucnosti různými způsoby, ale obě využívají příslib nadčasovosti k ukolébání svých stoupenců do stavu popírání, v němž jsou zjevná ztráta svobody a kvality života neslučitelné s přijímanou realitou, tak jak ji vytvořil stát. V prvním případě byl sovětský utopický příslib plně dosaženého komunismu bezobsažným heslem, v jehož jménu se odehrávalo represivní násilí politiky nevyhnutelnosti SSSR. Ve druhém případě jsou role oběti a mystická panenská nevinnost ruského lidu jádrem destruktivní politiky založené na pocitu křivdy, kterou ruský stát využívá k zaplnění prázdna svého vlastního selhání coby politického projektu. V obou případech koncepty založené na čase a operující s osudem (nevyhnutelnost a věčnost) oslabují stát a morálně kazí společnost, která se stává benevolentní k násilí státu, nebo ho dokonce oslavuje.

Každá současná diskuse o ukrajinském osudu proto musí uznat zvrácenost a zhoubnou sílu těchto představ o osudu, které vydláždily cestu genocidní invazi, jež uvrhla boj ukrajinského lidu o přežití do centra pozornosti. To je samo o sobě nedůstojné, protože za klidnějších okolností byl státní projekt nezávislé Ukrajiny o objevování hloubky a šíře ukrajinské identity jako něčeho, co není jednoduše definováno vnějšími imperiálními a koloniálními silami. Toto dekoloniální úsilí, zejména v kulturně generativních oblastech, jako je současné umění, probíhalo v historickém dialogu se sousedy, aniž by bylo diktováno vztahy s nimi. A jak ostatně zmiňuje již citovaný Snyder, definování státu prostřednictvím identifikace nepřátel je ve skutečnosti fašistickým kořenem současné ruské politiky. Ačkoli Ukrajina jako národ, stejně jako všechny demokratické celky, v sobě obsahuje mnoho politických tendencí, nejúčinněji se definuje prostřednictvím sebereflexe a svobody sdružování, nikoli prostřednictvím fašistické negace. Ukrajina je složitý a mnohotvárný suverénní národ. Ukrajina není definována nepřátelstvím k tomu, co je vůči ní vnější.

Osud jako nádoba

Výstava *Nechť dlouhá. Cesta. Vede. Ke. Schodům v. Nebesích* představuje ukrajinský osud jako nekonečně tvůrčí. Je to osud, který osidluje prostory možných budoucností a minulostí tak, že z nezměrného množství konstelací uměleckých možností Ukrajiny zachycuje a formuluje uzly inspirace. Pokud to zní přespříliš vesmírně, pak je to tak. Složitý hlavolam spočívající v definici

mnohotvárného charakteru ukrajinského osudu získává na této výstavě implikaci antifašistického počinu, neboť se staví proti tyranii lineární a racionální organizace. V jiné nedávné diskusi s ukrajinskými přáteli o výstavě se objevil návrh, že dočasné zachycení těchto rozmanitých projevů by se mohlo dobře vejít do podobné nádoby, kterou Ursula K. Le Guinová[2] popsala jako *nákupní tašku fikce*. Tvrdíme sice, že ukrajinský osud není fikcí, formulace Le Guinové je však užitečná právě proto, že tlačí na ty interpretační tendence, které se snaží překonat i naše výstava. Autorčiny představy o vyprávěném příběhu jsou rozhodně (i když ne explicitně) antifašistické. Lidé, množství pohledů, zkušeností a protínajících se cest tvoří narativ, který nahrazuje násilnou tradici, v níž hrdinové, padouši a konflikty mají tendenci definovat příběh nebo, až příliš často, historii. Tato kontradiktorická narativizace světa se při pohledu Snyderovou optikou ukazuje jako zjevně fašistická. Naopak taška Le Guinové nám pomáhá decentrovat a emancipovat velké narativy, a to nejen v případě fikce, ale i historické skutečnosti.

Metafora s taškou se týká i budoucnosti. Pro prehistorické protospolečnosti v díle Le Guinové se vše točí kolem daného okamžiku – hlad, žízeň, slunce, déšť, sníh, zima, horko, síla, nemoc, láska – dokud to není umístěno do nádoby. Nádoba přenáší tento předmět do budoucnosti a spolu s budoucností se objevuje i vize. Zítřek v sobě nese příslib ve formě kousku jídla zabaleného v listu, cesty lze podnikat s vyčiněným měchýřem naplněným vodou, počasí lze zvládnout s teplým oblečením zabaleným v uzlíku, neduhy lze léčit díky váčku s léky nebo nádobce s mastí, cit přetrvá, když si schováte předmět darovaný na znamení oddanosti, budoucí společnost lze budovat, pokud jsou zachovány kulturní předměty, a – a to je pro tento projekt zásadní – osud si lze představit uvnitř nádoby ve stěně galerie. Toto bychom si neměli plést s materialismem. Stejně jako v případě nehmotného, ale hmatatelného osudu Ukrajiny, i zde není tím nejdůležitějším prvkem *věc* sama o sobě, ale představy zrozené z jistoty, že zítra *něco* bude, a to něco znamená přežití. V tomto smyslu se všechny projevy osudu na této výstavě stávají mikro aspekty obecné touhy k životu.

A na zemi budou lidé

Zásadním aspektem této výstavy je, že ačkoli doufáme, že její myšlenky se budou týkat právě vašeho okamžiku, snažili jsme se to provést tak, že dokud si nepřečtete tato slova, je pro nás tento okamžik neviditelný. Stručněji řečeno: vaše přítomnost zde a to, že si prohlížíte tato díla, z vás dělá důkaz právě té budoucnosti, kterou my nevidíme. Nyní je na vás hledat podobu ukrajinského

osudu v dílech zde představených umělců a umělkyň, kteří se rozhodli vytrvat proti nepřízni války. Budete-li naslouchat, jejich díla promluví a s pomocí prorockých textů ukrajinské čarodějky Frosiko se ukáže jejich síla, hloubka a nadčasová propojenost. Texty Frosiko je třeba číst pozorně, protože slouží jako médium nejen pro hlasy vystavených předmětů, ale i pro hlasy předchozích a možná i budoucích děl ukrajinského osudu. Taková citlivá, poetická a předvídavá slova jsou součástí dlouhé historie ukrajinské umělecké tradice, která se i nadále přenáší z generace na generaci.

Jako možný osudový důkaz této skutečnosti nabízíme několik závěrečných slov, která vypovídají o širší kontinuitě. Při nedávné návštěvě Dnipra náš tým narazil na čerstvý zkušební tisk připevněný na dveřích ateliéru Serhije Alijeva-Kovyka, umělce, který dnes působí v současných uměleckých kruzích, ale pochází z poslední generace umělců, kteří dospívali v Sovětském svazu. Slova vyrytá do linolea pocházejí z doby, kdy se možná také měnily hranice osudu a budoucnosti:

A na očištěné zemi
Nebude žádný nepřítel, protivník,
A bude zde syn, matka a chýše
A na zemi budou lidé![3]

Od této poetické vize, kterou Taras Ševčenko napsal před více než půldruhým stoletím, nás sice dělí celé generace, politické formace a bohužel i mnoho válek a utrpení, ale v kontextu širšího koncepčního záměru výstavy se jeví jako pozoruhodně aktuální. Ukrajina, v níž „nebude žádný nepřítel, protivník“, je Ukrajina, která není definována antagonismy, a jako taková dnes existuje v antifašistických a dekoloniálních myšlenkách, které inspirují tato umělecká díla. Příslib „syna“, „matky“ a „lidí“ existuje v nádobě tvořené těly a myslemi těchto devíti umělců. A konečně, jak dokládají ukrajinské dějiny, obnova existuje nejen obrazně, ale i nekonečně a nezadržitelně v té Ukrajině, která je teď a která bude. V tomto uměleckém hlase minulých generací spojeném s hlasy nové generace, která se zde sešla, ukrajinský osud rozhodně existuje.

Poznámka autora: *Rád bych poděkoval všem ukrajinským umělcům, umělkyním, spisovatelům a spisovatelkám, jejichž vliv je na této výstavě patrný a mezi něž patří především Kateryna Iakovlenko, Lisa Biletska, Philip Olenyk a Serhii Aliev-Kovyka, za rozhovory, které formovaly tento text.*

1. viz Timothy Snyder, The Road to Unfreedom, 2018 (česky vydáno jako Cesta k nesvobodě, Paseka/Prostor, 2019) ↩
2. Viz. esej Ursuly K. Le Guinové The Carrier Bag Theory of Fiction, 1986 ↩
3. Český překlad přejat od Pavla Ankolského, in: KAVkaz, Poema, fragment. ↩

1/8←→
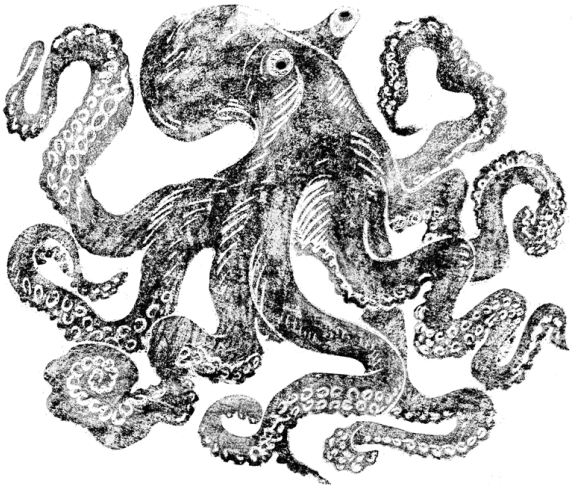
Foto: Martin Polák, PLATO